

Study of self-assessment in the psychological and pedagogical literature

Fidan Saribeyli

Azerbaijani language teacher of Baku French lyceum. Azerbaijan.

E-mail: fasolomon@yandex.com

<https://orcid.org/0000-0001-9347-5475>

Abstract. The article discusses the study of self-assessment in pedagogical and psychological literature. It is noted that self-assessment has deep roots as a social and psychological concept, but as a conceptual notion in pedagogy, as it is partially new as a practical method of teaching, it needs to be developed. In order to use self-assessment in training, it is important to study and link it to the background of psychological self-assessment. Given this need, the essence of self-assessment has been investigated by the method of theoretical analysis of psychological and pedagogical literature. The study of the literature gives the impression that although self-assessment is relatively widely studied as a psychological phenomenon in our country, it needs to be studied on a larger scale as a pedagogical concept.

Keywords: pedagogical self-assessment, psychological self-assessment, formative assessment, adequate self-assessment, inadequate self-assessment, self-assessment in education.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.112>

To cite this article: Saribeyli F. (2020) Study of self-assessment in the psychological and pedagogical literature. *Journal of Preschool and Primary Education*, V. 230, Issue I, pp. 97–106.

Article history: Received — 12.03.2020; Accepted — 19.03.2020

Təlimdə özünüqiymətləndirmənin psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatlarda tədqiqinə dair

Fidan Sarıbəyli

Bakı Fransız liseyinin Azərbaycan dili müəllimi. Azərbaycan.

E-mail: fasolomon@yandex.com

<https://orcid.org/0000-0001-9347-5475>

Xülasə. Məqalədə təlimdə özünüqiymətləndirmənin pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatlarda tədqiqindən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, özünüqiymətləndirmə sosial və psixoloji anlayış kimi dərin köklərə malikdir, lakin pedaqogikada konseptual bir anlayış kimi, qismən yeni olduğundan, onun inkişaf etdirilməsinə ehtiyac var. Təlimdə özünüqiymətləndirmədən istifadə etmək məqsədilə onun psixoloji özünüqiymətləndirmə fonunda tədqiq edilməsi və onunla əlaqələndirilməsi vacibdir. Bu zərurət nəzərə alınaraq, özünüqiymətləndirmənin mahiyyəti psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatların nəzəri təhlili metodu ilə araşdırılmışdır. Ədəbiyyatların təhlili bu qənaətə gəlməyə əsas verir ki, ölkəmizdə özünüqiymətləndirmə psixoloji fenomen kimi nisbətən geniş araşdırılrsa da, onun pedaqoji anlayış kimi daha böyük miqyasda tədqiq olunmasına ehtiyac var.

Açar sözlər: pedaqoji özünüqiymətləndirmə, psixoloji özünüqiymətləndirmə, formativ qiymətləndirmə, adekvat özünüqiymətləndirmə, qeyri-adekvat özünüqiymətləndirmə, təlimdə özünüqiymətləndirmə

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.112>

Məqaləyə istinad: Sarıbəyli F. (2020) Təlimdə özünüqiymətləndirmənin psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatlarda tədqiqinə dair. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 1 (230), səh. 97-106.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.03.2020; qəbul edilib – 19.03.2020

Giriş / Introduction

Özünüqiymətləndirmə, sosial və psixoloji anlayış kimi, dərin köklərə malik olsa da, pedaqoji anlayış kimi yeni təhsil islahatlarından sonra milli təhsil məkanına daxil oldu. Pedaqoji sferada özünüqiymətləndirmə spesifikasi xüsusiyyətlərə malik olsa da, mahiyyət etibarilə psixoloji özünüqiymətləndirmə ilə oxşarlıq təşkil edir. Bu səbəbdən pedaqoji özünüqiymətləndirmənin mahiyyətini daha yaxşı anlamaq üçün onu psixoloji özünüqiymətləndirmə ilə paralel müstəvidə təhlil etmək daha məqsəduyğun hesab edilir. Bu məqsədlə müxtəlif psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatların təhlili əsasında özünüqiymətləndirmənin psixoloji və pedaqoji mahiyyəti nəzəri cəhətdən araşdırılmışdır.

Pedaqoji tədqiqatlarda özünüqiymətləndirmə. «Özünüqiymətləndirmə» anlayışının hansı mənada dərk edilməsi, ilk növbədə, anlayışın hansı aspektdə götürülməsi və ona hansı istiqamətdə yanaşılması ilə bağlıdır. Özünüqiymətləndirmə bir sıra elmlər, xüsusən də psixologiya və pedaqogika elmlərinin müxtəlif sahələri tərəfindən tədqiq olunur, lakin pedaqoji aspektdə bu problem lazımcına araşdırılmamışdır. Bunun bir sıra səbəbləri vardır. Bu, ilk növbədə, özünüqiymətləndirmənin pedaqoji anlayış kimi yeni olmasından irəli gəlir.

Müasir dövrdə təlimin qarşısında duran vəzifələrdən biri şagirdlərdə özünüqiymətləndirmə bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır, lakin aparılan müşahidələr göstərir ki, şagirdlərdə bu bacarıqların formalaşdırılması fənn kurikulumlarında öz əksini tapsa da, Azərbaycanda aparılan araşdırmalarda bu məsələ elmi-pedaqoji həllini tapmamışdır.

Əsas hissə / Main part

Azərbaycanda pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatı tədqiq edərkən aydın olur ki, ilk dəfə psixoloji termin kimi işlədilən «özünüqiymətləndirmə» anlayışı pedaqogikaya, yeni termin kimi, fənn kurikulumları vasitəsi ilə daxil olmuşdur. Bir çox metodistlər təlim prosesində səhvlər üzərində işin əhəmiyyətinə toxunsalar da, nə onun geniş tətbiqindən, nə də özünüqiymətləndirmədən bəhs etməmişlər. H. Balyev «Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası» dərslərində səhvlər üzərində işi tətbiqi dərslərin bir növü kimi qeyd edir və belə dərslərin orfoqrafik səhvlərin aradan qaldırılmasında mühüm rolundan danışır [Balyev H. 1996]. İlk növbədə, müəllim yazılardakı səhvləri qruplaşdırılmalı, ümumi və fərdi xarakterli səhvləri qeyd etməlidir. Bu səhvlər yazı lövhəsində yazılaraq nümayiş etdirilməli, səhvlərin əlaqədar olduğu qaydalar izah olunduqdan sonra şagirdlərin fəal iştirakı ilə düzəldilməlidir. Şagirdlər səhvlərini təhlil edib düzəldilərsə də, bu, yalnız yazı qaydalarının tətbiqi ilə məhdudlaşır və qiymətləndirmə mərhələsinə daxil olmur.

Metodik ədəbiyyatlarda özünüqiymətləndirmə formativ qiymətləndirmənin

bir üsulu kimi göstərilir. lakin onun haqqında heç bir əlavə məlumat verilmir. «Formativ qiymətləndirmə» adlı məqaləsində özünüqiymətləndirməyə formativ qiymətləndirmə üsulu kimi qismən toxunan Elxan Bəylərov bu qiymətləndirmənin məqsədinin şagirdin nailiyyət səviyyəsini təsbit etmək deyil, onun inkişaf dinamikasını ölçmək olduğunu qeyd edir [Bəylərov E. 2011].

Xarici ölkələrin elmi-pedaqoji ədəbiyyatlarını araşdırarkən görürük ki, özünüqiymətləndirmə problemi ilə bağlı xeyli elmi-tədqiqat işləri yazılmış və bu məsələ geniş şəkildə araşdırılmışdır. Demək olar ki, dünyanın bütün inkişaf etmiş ölkələrinin təhsil proqramlarında özünüqiymətləndirməyə ciddi əhəmiyyət verilir.

Bir çox tədqiqat işlərində özünüqiymətləndirmə qarşılıqlı qiymətləndirmə ilə birlikdə tədqiq edilmişdir. Qarşılıqlı qiymətləndirmə, mahiyyət etibarilə, şagirdlərin bir-birinin işlərinin keyfiyyəti haqqında münasibət bildirməyi özündə ehtiva edir. Qarşılıqlı qiymətləndirmə prosesində şagirdlər öz yoldaşlarının işi haqqında mülahizə yürüdürlər, yaxud qiymətləndirmə şkalası ilə qiymətləndirirlər və ya hər ikisini birlikdə icra edirlər [Falchikov N. 2001]. Təlim prosesi şagirdləri birgə öyrənmək və əməkdaşlığa təşviq etmək məqsədi daşıyarsa, o zaman qiymətləndirmə tapşırıqları da buna müvafiq olmalıdır. Əgər şagirdlərdən qarşılıqlı öyrənmə prosesində daha çox şey göstərmək tələb olunarsa, o zaman göstərilən sөzlərin qarşılıqlı qiymətləndirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qarşılıqlı qiymətləndirmə də, özünüqiymətləndirmə kimi, müəllimlə şagird arasında olan qeyri-bərabərliyi aradan qaldırmağa, təlim prosesində şagirdin statusunun artmasına kömək edir. Başqalarının işi haqqında fikir bildirən şagirdlər intellektual mühakimə yürütmək və seçim etmək bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Bu, öz işi barədə başqalarının fikrini öyrənmə şagirdi ideyalarını bir daha nəzərdən keçirməyə və müvafiq düzəlişlər etməyə həvəsləndirir.

Özünüqiymətləndirməyə bir neçə müəllif tərəfindən tərif verilmişdir ki, onlardan ən müfəssəli belədir: «Özünüqiymətləndirmə formativ qiymətləndirmənin elə bir prosesisdir ki, burada şagirdlər öz işləri və təlim fəaliyyətləri haqqında düşünür, onu qiymətləndirir, eləcə də müəyyən olunmuş məqsəd və meyarlar haqqında mülahizələrə dair mühakimə yürüdürlər, öz işlərinin güclü və zəif tərəflərini müəyyənləşdirir və müvafiq dəyişikliklər edirlər» [Andrade H., Du Y. 2007].

Özünüqiymətləndirmə üzrə aparılan tədqiqat işlərinin əksəriyyəti (S.Cassidy, B.McDonald, D.Boud, M.C.Mok, P.Orsmond və başqaları) yuxarı siniflərin təcrübəsini əhatə edir. Buna baxmayaraq, az sayda olsa da, ibtidai siniflərdə özünüqiymətləndirməyə aid tədqiqat işləri var. Bu tədqiqat işləri (V.Broun, M.Schwartz, H. M.Wong) göstərir ki, 7–8 yaşlı uşaqlarda da özünüqiymətləndirmə bacarıqlarını formalaşdırmaq olar, lakin bunun üçün xüsusi hazırlığa ehtiyac var.

Sözsüz ki, pedaqoji anlayış kimi özünüqiymətləndirmə onun psixoloji mahiyyəti ilə də sıx bağlıdır. İlk dəfə psixoloji anlayış kimi istifadə olunan özünüqiymətləndirmə

termini iki sözdən: «özünü» və «qiymətləndirmə» sözlərindən yaranmışdır və insanın özünə verdiyi qiyməti, özündəki «mən» obrazını qiymətləndirməsi anlamına gəlir. Şəxsiyyətin formalaşmasında özünüqiymətləndirməyə böyük əhəmiyyət verən rus psixoloqu A.V.Petrovski qeyd etmişdir ki, artıq özü haqqında nə isə bilən insan başqa adama diqqət yetirir, özünü onunla müqayisə edir, həmin adamın da onun şəxsi keyfiyyətlərinə, əməllərinə, təzahürlərinə laqeyd qalmadığını hiss edir: bunların hamısı şəxsiyyətin özünə verdiyi qiymət meyarlarına daxil olur və onun mənlilik hissini müəyyən edir [Petrovski A. 1983].

Pedaqogika, psixologiya elmlərində özünüqiymətləndirmə mahiyyət və məzmun baxımından fərqli olsa da, məqsəd və prinsiplərinə görə oxşardır. Psixologiyanın aşkara çıxardığı elmi nəticələri nəzərə almaqla pedaqogika elmi daha da zənginləşir. Özünüqiymətləndirməni də bunun ən bariz nümunələrindən biri hesab etmək olar, çünki təlim fəaliyyəti çərçivəsində şagirdlərin əqli və emosional səviyyələri özünüqiymətləndirmənin obyektivliyinə təsir göstərən mühüm amillərdəndir. Təlim prosesində özünüqiymətləndirmədən şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin qiymətləndirilməsi aləti kimi istifadə olunsaydı, onun səmərəliliyinə təsir göstərən başlıca amil şagirdin psixi-emosional vəziyyətidir. Pedaqoji müstəvidə özünüqiymətləndirmənin üsul, vasitə və fəaliyyət növləri nə qədər zülmüdü və peşkar surətdə hazırlansa da, məsələnin psixoloji aspekti nəzərə alınmadığı təqdirdə özünüqiymətləndirmə qərəzli və subyektiv nəticə verə bilər. Məhz bu səbəbdən özünüqiymətləndirmənin psixoloji tərəfləri qətiyyənlə diqqətdən kənarlaşdırılmalıdır.

Psixoloji tədqiqatlarda özünüqiymətləndirmə

Özünüqiymətləndirmə anlayışının daha geniş və təfəssilatlı izahına psixologiyada elmində rast gəlirik. Psixoloji tədqiqatları araşdırarkən aydın olur ki, psixologiyada özünüqiymətləndirmə daha qədim tarixə malikdir və demək olar ki, bütün dövrlərdə aktual olmuşdur, çünki özünüqiymətləndirmə insana məxsus keyfiyyətdir və onu fəallığı artırmağa, özündə ən yüksək keyfiyyətləri inkişaf etdirməyə sövq edir. Yerli və xarici tədqiqatçılar tərəfindən özünüqiymətləndirmənin bu və ya digər cəhətləri ilə bağlı maraqlı tədqiqatlar aparılmışdır. Bu sahədə Azərbaycan alimlərindən Ə.Bayramov, Ə.Əlizadə, Z.Veysova və V.Əliyevanın əsərlərini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Psixoloji tədqiqatlarda özünüqiymətləndirmə özünüdərkətmənin tərkib hissəsi kimi tədqiq edilmiş, onun təzahürləri ayrı-ayrı yaş dövrləri ilə əlaqədar araşdırılmışdır. Respublikamızda bu sahədə aparılan tədqiqatlarda bir neçə cəhət xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bir sıra müəllimlərin əsərlərində özünüqiymətləndirmə şəxsiyyətin formalaşmasının əsas amillərindən biri kimi nəzərdən keçirilir. Özünüqiymətləndirmənin təşəkkülü sayəsində şəxsiyyətin özünə, öz məənəvi-

əxlaqi keyfiyyətlərinə münasibətinin dəyişməsi, özünütəhlil və özünüqiymətləndirmə əsasında özünütəkmilləşdirmə, özünütərbiyə cəhdlərinin güclənməsi qeyd edilir. Bu cəhət, xüsusilə Ə.S.Bayramovun, Ə.Ə.Əlizadənin əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Özünüqiymətləndirmə şəxsiyyətin inkişafı və özünüdərkinin əsas hərəkətverici qüvvəsi olduğundan, onun psixologiya elmi müstəvisində tədqiq edilməsi zərurətə çevrilmişdir. Özünüqiymətləndirmənin psixoloji mənasını insanın özünə, «mən» obrazına verdiyi dəyər təşkil edir. İnsan öz şəxsiyyətini bütövlükdə, həmçinin onun ayrı-ayrı cəhətlərini xüsusi olaraq qiymətləndirir. İnsan onu bir şəxsiyyət kimi formalaşdırən bir sıra amilləri, məsələn, mənəvi keyfiyyətlərini, bacarıq və qabiliyyətlərini, imkan və potensialını, kollektivdə tutduğu mövqeyi və s. qiymətləndirir. Bəzi situasiyalarda, məsələn, ailə, yaxud kollektivdə üzünə düşən məsuliyyətdən çıxış edərək müəyyən addımlar atdıqda, konfliktli, yaxud böhranlı vəziyyətlər yarandıqda özünüqiymətləndirmə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [Bayramov Ə., Əlizadə Ə. 2003].

Özünüqiymətləndirmə psixoloji müstəvidə daha həssas fenomen kimi təzahür edir və bir fenomene psixologiyada müstəqil anlayış kimi yanaşılsa da, onun məzmunca «özünüdərketmə», «özünəhərmət», «özünütdəqiq» kimi başqa psixoloji anlayışlarla da dialektik münasibətləri var. Bu qarşılıqlı münasibətlər özünüqiymətləndirməni daha ciddi və maraqlı psixoloji fenomenə çevirir, lakin burada mühüm bir məqam nəzərdən qaçırılmamalıdır. Belə ki, özünüqiymətləndirmənin birbaşa əlaqədar olduğu «özünəhərmət», «özünütdəqiq» kimi psixoloji anlayışlar, münasibətlərin düzgün qurulmadığı təqdirdə, bu qiymətləndirmənin obyektivliyinə, müəyyən mənada, mane ola bilər.

Özünüqiymətləndirmə ilə bağlı psixoloji ədəbiyyatın nəzərdən keçirdikdə görürük ki, bu, özünümüşahidə və özünütəhlilili özündə birləşdirən mürəkkəb bir prosesdir. Şəxsiyyətin təşəkkülünün müəyyən mərhələsində formalaşan özünüqiymətləndirmə müəyyən struktura malikdir. Belə ki, özünüqiymətləndirmə yalnız şəxsiyyətin qabiliyyətlərini, mənəvi keyfiyyətlərini deyil, eyni zamanda əməllərini, öz imkanlarını, perspektivlərini, öz qarşılıqlı münasibətlərini, qrup və kollektivdə, başqa insanların içərisində tutduğu yeri qiymətləndirməsidir [Bayramov Ə., Əlizadə Ə. 2003].

Özünüqiymətləndirmənin psixoloji fenomen kimi nəzərə çarpan tərəflərindən biri də onun dinamik surətdə dəyişməsi, inkişaf etməsi və özündə yeni keyfiyyətlər ehtiva etməsidir. Özünüqiymətləndirmənin dinamik psixoloji mexanizmə malik olması onun obyektivliyinin və dəqiqliyinin artırılmasına imkan yaradır, lakin bu proses nəzarətdə saxlanılmalı və onun üçün iradi güc sərf edilməlidir.

Psixoloji tədqiqatlarda özünüqiymətləndirmənin adekvat və qeyri-adekvat səviyyələri müəyyən edilmişdir. İnsanın özündəki ayrı-ayrı keyfiyyətləri düzgün qiymətləndirməsi adekvat, layiq olduğundan aşağı və ya yuxarı qiymətləndirmədir

qeyri-adekvat qiymətləndirmə hesab olunur [Bayramov Ə., Əlizadə Ə. 2003]. Bütün bunlar göstərir ki, özünüqiymətləndirmə insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasının ayrılmaz hissəsidir.

Özünüqiymətləndirmə zamanı subyekt özü haqqında fikir irəli sürdüyündən qəsdən və ya bilməyərək təhrif edilmiş, daha dəqiq desək, mübaligəli mülahizəyə meyilli olur. Şəxsiyyət özünə qiymət verən zaman hiss və duyğunun təsiri altında subyektivliyə yol verir. O, istər psixoloji, istər pedaqoji, istərsə də başqa müstəvilərdə özünü qiymətləndirərkən, qeyri-iradi surətdə özünüdəyərləndirmə, özünüsevmə və özünüdərziyyət kimi hissələrin təsirinə məruz qala bilər ki, bu da obyektivliyə ciddi xələl gətirir. Belə vəziyyət təlim prosesində arzuolunmaz haldır. Özünüqiymətləndirmə psixoloji baxımdan, nəzəri olaraq insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasını, pedaqoji baxımdan isə onun bilik və bacarıqlarını daha dəqiq ölçməyə kömək edən səmərəli bir alətdir, lakin bir sıra məsələlərdə olduğu kimi, özünüqiymətləndirmənin də təcrübədə tətbiqində yuxarıda qeyd olunan səbəblərdən qeyri-dəqiqlik və subyektivliyin olması qaçılmazdır.

Özünüqiymətləndirmənin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, bu prosesdə insan özünə başqalarının gözü ilə baxır, özünü başqaları ilə müqayisə edir, özünüqiymətləndirmə zamanı başqaları öçlü meydan rolunu oynayır. Başqalar vasitəsilə insan gələcək inkişaf səviyyəsi və istiqaməti üçün müəyyən oriyentir götürür, gələcəkdə görmək istədiyi «mən»ini müəyyənləşdirir [Bayramov Ə., Əlizadə Ə. 2003].

Deməli, özünüqiymətləndirmə yalnız fərdin özünə olan münasibəti ilə məhdudlaşmır, münasibətlər sistemindəki xarakterinə görə də müəyyən olunur. «Özünüqiymətləndirmə üçün əsas cəhət insanın özü haqqında bilik və təsəvvürləri ilə bərabər, yəni ümumən özünüqiymətləndirmə ilə yanaşı, öz qabiliyyətlərini, rəftar və davranışlarını, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini qiymətləndirməsidir» [Əliyeva V. 1998].

Psixologiyada özünüqiymətləndirmənin əxlaqi, estetik, intellektual, emosional və s. növlərindən danışılsa da, emosional qiymətləndirmənin əsas yer tutduğu qeyd olunur. İnsan özünə qiymət verdiyi üçün subyektiv amillər ön plana çıxır. Eyni zamanda, özünüqiymətləndirmə prosesində «real mən» obrazı ilə «ideal mən» obrazının müqayisəsi mühüm rol oynayır. Onların bir-birinə uyğun gəlməsi psixi sağlamlığın mühüm şərti hesab edilir. Özünüqiymətləndirmə sosial mühiddə formalaşır. Bu zaman insan başqaları ilə ünsiyyətə girməklə bəşəriyyətin yaratdığı tarixi biliklərə yiyələnir, insanlar arasında özünə ideal seçir, öz qabiliyyətlərini, mənəvi keyfiyyətlərini, əməllərini, imkan və perspektivlərini, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyi, bir sözlə – özü üçün mühüm olan hər şeyi qiymətləndirərkən bütün bunlardan etalon kimi istifadə edir. Hər hansı bir insanın özünü qiymətləndirməsi onun özünü hansı etalonla müqayisə etməsindən, özünə hansı etalon əsasında qiymət verməsindən asılıdır.

Bəs bu etalon insanda necə formalaşır? Erkən yaşdan uşaqlara «yaxşı», «pis» məfhumları öyrədilir. İnsan özünə qiymət verəndə bu təsəvvürləri etalon kimi qəbul edir: əgər etdiyi hərəkət «yaxşı» etalonuna uyğun gəlirsə, onları müsbət, «pis» etalonuna uyğun gəlirsə, mənfii dəyərləndirir. Yaş artıqca etalonlar sistemi də mürəkkəbləşir [Bayramov Ə., Əlizadə Ə. 2003].

Kiçik yaşlı məktəblilərin fəaliyyətinin xarakteri, məzmun və istiqaməti dəyişir. Onlarda özünü məktəbəqədər yaş dövründə o qədər də aydın bürüzə verməyən, aşkar hiss ediləyən özünəmənasız və özünüqiymətləndirmə elementləri yaranır, təşəkkül tapır və özünü daha aydın şəkildə göstərir, yəni məsuliyyət səviyyəsi dəyişdikcə özünüqiymətləndirmənin xarakterində də müəyyən dəyişikliklər yaranır. Bu isə özünüqiymətləndirmənin ilkin mərhələlərində öz əksini tapır. Kiçik yaşlı məktəblilərdə də, məktəbəqədər yaş dövründə olduğu kimi, xaricdən nəzarət və özünüqiymətləndirmənin «daxilə köçürülməsi» (interiorizasiyası) ön planda olur. Buna görə də onlarda özünüqiymətləndirmənin, əsasən, zahiri (fiziki) əlamətlərinə, qabiliyyət və fəaliyyət nəticələrinin müqayisəli təhlilinə istinad etmələri daxili, mənəvi-psixoloji keyfiyyətlərin təsvirinə lazımcına yer verilməsi ilə xarakterizə olunur. Mənəvi keyfiyyətlərin fərqləndirilməsinin lazımı səviyyədə olmaması, «göstərilməsi mümkün olan» (zahiri) əlamətlərə görə qiymətləndirmə, yəni özünüqiymətləndirmənin konkret fəaliyyət sahəsindəki nəticələrə görə, eləcə də əlaqədar yaxın şəxslərin gözü ilə ölçüb-biçmək, onların qiymətini əsas tutmaq, ya da onların rəğbətini, razılığını qazanmaq nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirmə formaları üstünlük təşkil edir. Kiçik yaşlı məktəblilərdə adekvat özünüqiymətləndirmə, xüsusən özünə ciddi, tənqidi münasibət əxlaqi rəftar və davranışların mühüm tənzimləyicisi olmaq həddinə qədər yüksəlməmiş olur, yəni bu yaş dövründə hələ əxlaqi-mənəvi səviyyədə müstəqil daxili nəzarət və özünüqiymətləndirmədən, onların aydın təzahüründən danışmaq çətindir, lakin bu keyfiyyətlərin təməlinin məhz elə həmin yaş mərhələsində qoyulduğu əsla inkar oluna bilməz. Onlar öz əməl və hərəkətlərinin əldə edilən nəticələrə uyğun gəlib-gəlməməsini izləyə bilir, öz iş və fəaliyyətlərini nümunələr əsasında tənzimləməyə öyrəşirlər. Onlar tədricən öz təlim fəaliyyətlərini də nəzarətdə saxlamaq, qiymətləndirmək bacarıqlarına da nail olurlar. Bu zəmində idrak prosesinin ixtiyariliyi (ixtiyari diqqət, ixtiyari yaddaş, qavrayışın seçiciliyi, təfəkkürün və təxəyyülün məqsədyönlülüyü və s.) formalaşır və güclənir. Psixi funksiyaların ixtiyariliyi və daxili dərkətmə planlaşdırmasının təkmilləşməsi nəticəsində məktəblidə öz fəaliyyətini təşkil etmək və tənzimləmək bacarıqları formalaşır.

Zaman keçdikcə şagird öz iş və təlim fəaliyyətini nümunələr əsasında tənzimləyə bilir, nəzarətdə saxlayıb, qiymətləndirməyi bacarır. Bu prosesin ixtiyariliyi formalaşır və güclənir. Nəticədə özünüinkisafetdirmə məntiqi formalaşır. Özünüqiymətləndirmə, sosial-psixoloji baxımdan, şəxsiyyət üçün vacib olan aspektləri qiymətləndirmək üçün özünümüşahidə prosesidir [Əliyeva V. 1998].

Psixologiyada uşaqların özünüqiymətləndirməsini öyrənmək üçün məktəblərdə müxtəlif üsullardan istifadə edirlər ki, bunlara özünü müstəqil surətdə təsvir etmək, verilmiş variantların içində cavab seçmək («Mən ən yaxşı şagirdəm», «Mənim nəticələrim orta səviyyədədir» və s.) aiddir. «Tapşırığı yerinə yetirə biləcəksənmi?», «Bəs yoldaşın necə, sənə, yerinə yetirə biləcəksənmi?» kimi suallar da verilməklə olar. Nəticənin müvəffəqiyyətli və ya uğursuz olması tapşırığın asan və ya çətin olmasından, hansı şəraitdə icra olunmasından da asılıdır [Əliyeva V. 1998].

Nəticə / Conclusion

Araşdırmalardan sonra belə nəticəyə gəlik ki, özünüqiymətləndirmə bir çox elmlərin, həmçinin psixologiya və pedaqogika elmlərinin də tədqiqat obyektidir. Psixologiyada özünüqiymətləndirmə daha qədim tarixə malikdir və demək olar ki, bütün dövrlərdə aktual olmuşdur. Azərbaycanda pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatın tədqiq edəkən aydın olur ki, özünüqiymətləndirmə ilk dəfə psixoloji termin kimi yaranmış, pedaqogikada isə yeni təhsil islahatlarının aparılması prosesində, kurkulum proqramının tətbiqi zamanı termin kimi istifadə olunmağa başlamışdır.

Özünüqiymətləndirmə, istər pedaqoji, istərsə də psixoloji baxımdan, müəyyən mexanizm çərçivəsində təzahür edir. Bu mexanizmin formalaşmasına şagirdin temperament və xarakteri, onun yaşadığı və təhsil aldığı mühit, müəllimin peşəkar səriştaliliyi və s. kimi mühüm amillər təsir göstərir. Şagirdin təlim məqsədi ilə özünü düzgün və dəqiq qiymətləndirməsini təmin etmək üçün müəllim psixoloji özünüqiymətləndirmənin fundamental prinsipləri ilə tanış olmalıdır, çünki pedaqoji özünüqiymətləndirməni psixoloji özünüqiymətləndirmədən ayırmaq yanlış olardı. Bu səbəbdən özünüqiymətləndirməni psixoloji və pedaqoji amillərin vəhdətində nəzərdən keçirmək zəruridir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə aparılan tədqiqat işlərinin əksəriyyəti yuxarı siniflərin təcrübəsini əhatə edir. Buna baxmayaraq, az sayda olsa, ibtidai siniflərdə də özünüqiymətləndirməyə aid tədqiqat işləri var. Bu tədqiqat işlərinin nəticəsində aydın olur ki, bu yaş dövründə də uşaqlarda özünüqiymətləndirmə bacarıqlarını formalaşdırmaq olar, lakin bunun üçün xüsusi hazırlıq lazımdır.

Xarici ölkələrin elmi-pedaqoji ədəbiyyatlarını araşdırarkən görürük ki, özünüqiymətləndirmə problemi ilə bağlı xeyli elmi-tədqiqat işləri yazılmış və bu məsələ geniş şəkildə araşdırılmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Balyev H. (1996). Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı.
2. Bayramov Ə., Əlizadə Ə. (2003). Sosial psixologiya. Bakı: «Qarı-poliqraf».
3. Bəylərov E. (2011). Formativ qiymətləndirmə. «Kurikulum». Elmi-metodik jurnal. № 3 (15)
4. Əliyeva V. (1998). Məktəblilərdə özünüqiymətləndirmənin xüsusiyyətləri. «Azərbaycan məktəbi» jurnalı. №5 (567).
5. Petrovski A. (1983). Ümumi psixologiya. Bakı.
6. Andrade H., Du Y. (2007). Student responses to criteria-referenced self-assessment. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 32(2), 159–181.
7. Boud D., Falchikov N. (2006). Aligning assessment with long-term learning. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 31(4), 399–413.
8. Brown W. (2008). Young children assess their learning: The power of the quick check strategy. *Young Children*, 63(6), 14–20.
9. Cassidy S. (2007). Assessing 'inexperienced' students' ability to self-assess: Exploring links with learning style and academic personal control. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 32(3), 313–330.
10. Falchikov N. (2001). *Learning together: peer tutoring in higher education*, London, Routledge-Falmer.
11. McDonald B., & Boud D. (2003). The impact of self-assessment on achievement: The effects of selfassessment training on performance in external examinations. *Assessment in Education*, 10(2), 209-220.
12. Mok. M. M. C., Lung C. L., Cheng D. P. W., Cheung R. H. P., & Ng M. L. (2006). Self-assessment in higher education: Experience in using a metacognitive approach in five case studies. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 31(4), 415–433.
13. Orsmond P., Merry S., & Reiling K. (2000). The use of student derived marking criteria in peer and self-assessment. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 25(1), 23–38.
14. Schwartz M. (2010) *Peer and Self Assessment of Student Work*. Learning & Teaching Office
15. Wong H. M. (2016). I can assess myself: Singaporean primary students' and teachers' perceptions of students' self-assessment ability. *Education 3-13: International Journal of Primary, Elementary and Early Years Education*. 44(4), 442–457.